

Стефан Стојановић,*
Докторанд Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni1881487S

UDK: 2-745(497.11)“13”
Раd примљен: 01.09.2018.
Раd прихваћен: 05.12.2018.

ЦРКВЕНИ СУД У ДУШАНОВОМ ЗАКониКУ**

Апстракт: Црквени суд представља посебан суд у систему више различитих врста судова који је постојао у правном поретку српске средњовековне државе. Утврђујући правни положај Српске православне цркве, Душанов законик као најзначајнији правни акт и устав средњовековне Србије предвиђа управни и економски имунитет цркве, али и установу црквеног суда. Ова права гарантована Закоником црква је уживала не само због своје верске, духовне и социјално-хумане функције, већ пре свега због политичке улоге коју је имала у средњовековној Србији. Циљ рада је да укаже на норме Душановог законика које се тичу црквеног суда и изврши њихову правноисторијску анализу, те да утврди у којим случајевима је црква имала судску надлежност, као и у чему се састоји заштита искључивог права цркве да суди у споровима из своје надлежности.

Кључне речи: црквени суд, средњи век, Душанов законик, српско средњовековно право, византијско право.

1. Увод

Државна власт у средњовековној Србији (као и у другим државама тог времена) није имала монопол у вршењу јавноправних функција, укључујући и судску. С једне стране је признавала друге самоникле ауторитативне власти поред себе (црква), а с друге стране је допуштала посредујуће власти између себе и народа (господари земље – властела и црква, аутономни градови, самоуправна организација странаца на државној територији). Све

* stojanovicst91@gmail.com

** Раd представља резултат истраживања на пројекту „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“ (број пројекта 179046), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

ове споредне „власти“, које су имале властито судство, према држави су биле самоникле, тако да је држава на њих наишла као на готове. Државно се судско уређење стварало и развијало с обзиром на друге судске власти, које су већ постојале, те је узимало у своје руке оно што нису у погледу правосуђа подмиривали засебни судови (Тарановски, 2002: 520). Због тога су у српском средњовековном судском режиму постојали црквени судови, патримонијални судови, сталешки судови, станак, државни и владарев суд. Патримонијални суд је суд повлашћеног господара земље над насељеницима његовог имања. Сталешки суд у Немањинској држави имали су они градови чије је становништво сачињавало засебни грађански сталеж, дакле градови у Приморју и грчки градови. Станак је био стара обичајноправна установа за суђење у парницама између Срба и Дубровчана, тј. посебна врста мешовитог суда која почива на принципу персоналног важења права. Тако је краљ Стефан Милутин дао повластице Дубровчанима 1302. године (чл. 14): *„И ако се обрете кои длг между Срблином с Дубровчанином, да им је суд пред судиом Србским и пред једнем Дубровчанином; и што судита, този да је свршено“* (Стојичић, 2002: 37). Из надлежности овог суда изузета су кривична дела издаје (невере), убиства, крађе роба и коња и пренета у надлежност владаревог суда (Ђорђевић, 2008: 45). Исто прописује и цар Душан позивајући се на законе краља Милутина, у члану 153: *„Иноверцем и трговцем поротци половина Србља, а половина њих дружине, по закону Светаго краља“* (Николић, Ђорђевић, 2013: 166).¹ У надлежност државног суда спадају тзв. резервати државног суда, односно она кривична дела и грађански спорови који су изузети из надлежности напред наведених судова и додељени државном. Ту спадају: невера (издаја); провод (прејем људски – помагање туђег човека да бежи од свог господара); вражда (убиство); крв (телесне повреде); свод коњски; тат и гусар (кривична дела крађе и разбојништва). Владарев суд са увођењем државног судства полако губи на значају.

Црквени суд није био творевина државе, већ институција коју је српска држава рецепцијом византијског права преузела у свој правни систем. Црквени суд је спонтано продирао у српску земљу заједно са црквом и њеном организацијом, те га није требало посебно законски потврђивати. То је учињено тек Душановим закоником, којим је само потврђено оно што је у правном животу средњовековне Србије постојало још од Св. Саве.

1 Душанов законик, текст у: Николић Д., Ђорђевић А.: *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш 2013, стр. 151–184; текст Законика дат је на основу издања Душановог законика која су приредили С. Новаковић (1898), Н. Радојчић (1960), С. Стојичић (1970) и Б. Марковић (1986).

2. Црквени суд у Душановом законнику

Од свих чланова о црквеном суду, вероватно је најзначајнији члан 12 Душановог законика, који установљава потпуни судски имунитет цркве за духовне предмете, односно искључиву надлежност црквеног суда за тзв. *Духовне дугове*: „И духовном дугу козмици да не суде; кто ли се најде от козмик судив духовном дугу, да плати 300 перпер; такмо црков да суди“ (Николић, Ђорђевић, 2013: 152). С. Новаковић у погледу овог члана каже: „Члан 12-ти живо забрањује световнима да се мешају наређивањем или суђењем у црквене послове. То је знаменити члан, у коме је идеја свих 38 чланова (Законика о цркви) и може бити целокупног Законика... Не мисли се овде под црквеним пословима („духовни дуг“) само црквене унутрашње ствари као данас, него свеколико црквено судство XIV века, које је обухватало и понајвећи део права грађанскога“ (Наведено према: Тарановски, 2002: 524). Дакле, уколико неко од носилаца световне власти узурпира право цркве да суди за „духовни дуг“, биће кажњен новчаном казном од 300 перпера. Духовни суд је потпуно независан: световне власти („козмици“ грч. *kosmikoí*) немају право да суде у духовним парницама, док обратно црквене власти често имају право да суде и световне предмете (Соловјев 2001: 11). У погледу судства црква је имала највеће повластице. Црква је надлежна да суди: 1) поводом тзв. духовних дела над вернима, то су све брачне парнице, па и кривична дела против цркве – јерес и др. (чл. 4 и 5 ДЗ); затим над члановима клира поводом свих дела како кривичних тако и грађанских (чл. 30 ДЗ); и на крају свим насељеницима црквених имања, зависним сељацима и робљу (чл. 33 ДЗ) (Соловјев, 1998: 221).

У Душановом законнику у члану 4 цркви је најпре дато право да суди свим верницима (световним лицима) за духовне дугове², односно за све обавезе верника према цркви: „И за духовни дуг васак човек да имат повиновеније и послушаније ка својему архијереју. Ако ли се кто обрете сагрешив цркви, или преступив што љубо од сијега законика вољом или нехотенијем, да се повине и исправи се Цркви; ако ли пречује и удржи се от цркве (и) не васхоште исправити повеленија цркви, по том да се отлучи от цркви“ (Николић, Ђорђевић, 2013: 152). Прва одредба у овом члану предвиђа да се сваки човек (верник) у погледу својих духовних дужности покорава свом архијереју и да га слуша. Овде можемо разликовати два случаја: 1) ако је неки световњак

2 Црквени устав кнеза Владимира I садржао је правила о црквеним судовима, којима је у надлежност стављао суђење свих спорова из породичног и наследног права. Свим људима црква суди и за дела враџбине, бајања, прављења отрова, ненапуштања паганских обреда и сујеверја, повреду гробова, Црквени устав Јарослава Мудрог црквену јурисдикцију свео је само на дела која се непосредно тичу цркве, морала и породичних односа (Николић, 2000: 83–85).

згрешио против цркве, тј. против оних прописа црквеног права који се налазе у „Законику светих отаца“, у Синтагми или Номоканону и 2) ако је „преступио нешто од овог Законика Душанова (Соловјев, 1980: 173). Законик предвиђа и да се верник о своју духовну дужност може огрешити *вољом или нехотенијем*, односно да он то може учинити намерно, умишљајно (*dolus*) или без намере, непажњом (*culpa*). Дакле, код ових „духовних сагрешења“ довољан је било који облик кривице. Такав грешник има да се покаје и исправи, тј. да издржи црквене казне у облику епитимија (дугогодишњи пост, забрана присуствовања литургији, забрана причешћа). Да је епитимија од стране црквеног суда могла бити изречена и осуђеном за неко кривично дело од стране световног суда, истиче Т. Тарановски: „Није црква остајала индиферентна ни према општим кривичним делима, него је на њих реаговала својим нарочитим епитимијама, којима је подвргавала кривце, већ осуђене од световног суда, и поред пресуђених световних казни. Тако је црква узела у своју надлежност допунско суђење општим кривичним делима са религијско-моралне стране и допунско кажњавање помоћу епитимија, које су се пресуђивале уз пресуђене од световног суда казне“ (Тарановски 2002: 523–524). Уколико се оглуши и не издржи изречену епитимију, онда је следила најтежа црквена казна – одлучење од цркве (анатема, екскомуникација).

Наредни, члан 5 Законика, на неки начин представља допуну претходног члана: „*И светитељије да не проклинају християн за сагрешеније духовно, (но) да пошаљу двашти или тришти ка оному-зи, да га обличи; да ако не чује и не усхоће исправити (се) заповедију духовноју; по том да отлучит се*“ (Николић, Ђорђевић, 2013: 152). Овим чланом дат је налог светитељима да олако не анатемису вернике за „сагрешеније духовно“, већ они прво морају два или три пута да их опомену (*да пошаљу двашти или тришти ка оному-зи, да га обличи*). Законска регулатива о двоструком или троструком опомињању помало је неуобичајена. Тешко је протумачити зашто се законодавац определио за овакву формулацију. Могуће је да се оставља слобода процене свештенику да, у зависности од околности конкретног случаја, сам одлучи да ли одређеног верника за његов грех треба опоменути два или три пута. Конкретно, када би верник духовно згрешио (*сагрешеније духовно*), први пут би био опоменут, те ако би и даље истрајавао у свом греху онда би се имао опоменути још једном. Уколико и друга опомена не би довела до духовног поправљања, свештеник је могао да бира, сходно својој процени, да ли верника треба опоменути још једном или му одмах изрећи анатему (*отлучит се*). Понављање греха после треће опомене обавезно је за последицу имало одлучење од цркве. Даље, ову одредбу треба протумачити тако да се пре изрицања анатеме верник мора барем два пута опоменути,

али не више од три. Ако се оглуши о опомене и не поправи се духовном заповешћу, онда је кажњаван анатемом – одлучењем од цркве. Опомињање од стране свештеника у служби је давање прилике да се верник покаје³, али и спречавање да се анатема као најтежа црквена казна изриче без претходног покушаја поправљања духовног живота верника. Једино ако се верник оглушава о опомене свог свештеника и истрајава у свом греху има места примени анатеме. Наведена одредба Законика је свакако била у сагласности и са црквеним правилима о анатемисању садржаним у Синтагми Матије Властара⁴. У глави А-7 (*О анатемисању*) која упућује на излагање о сабору у Гангри, стоји да „*Златоусту у беседи о томе да не треба бацати анатему сматра да није прикладно анатемисати верника, јер се он, рече, тако коначно одваја од Христа и излаже ђаволу. А за таквога нема места спасењу, јер се анатемом удаљава од Христа и скупа верних, те се препушта сатани. И пошто се одлучују од општељудских вредности које припадају Богу, управљени су ка супротном, те се тако одвајају од светих ствари...*“ (Суботин Голубовић, 2013: 10–11). Такође је и у сагласности са Новелом цара Јустинијана садржаном у глави А-18 (*О одлучењу*) Пуне Синтагме, која прописује: „*свим епископима и презвитерима забрањујемо да неком ускрате своју причест пре него што му се докаже кривица због које се црквена правила примењују...*“ (Суботин Голубовић, 2013: 82). Анатема је представљала (и још увек представља) најоштрију казну која се могла изрећи у црквеном праву – потпуно и коначно одлучење из црквене заједнице. Она је повлачила за собом не само губитак права која припадају православним хришћанима по основу припадности цркви, већ потпуно отуђење и у свакодневним стварима, јер је верницима под претњом строгах казни забрањено да на било који начин опште са анатемисаном особом (Kršljanin, 2013: 312–313).

Црквени суд је имао надлежност и над целокупним црквеним клиром (тзв. сталешки суд). Основна повластица црквеног клира (свештеничког сталеза) била је та што је свештенство уопште било подложно само црквеном суду и то због свих дела како кривичних, тако и грађанских (Тарановски, 2002: 101), те ово несумњиво начело директно не помиње ни сам Душанов законик, имајући у виду да је оно општепознато. Само у једном члану (30 ДЗ) о њему посредно сазнајемо: „*Отселе да не урве ниједна власт калуђера или црквна човека. И кто потвори сије при животе и по смрти царства ми, да нест благословен. Ако ли јест кто кому крив, да га*

3 „Кажем вам да ће тако бити већа радост на небу због једног грешника који се каје, неголи за деведесет и девет праведника који немају потребу за покојањем.“ *Свето Јеванђеље по Луки 15:7, Свето писмо, Нови завет Господа нашега Исуса Христа*, стр. 87.

4 Синтагма Матије Властара, номоканонска збирка солунског монаха из 1335. године, била је позната у Србији у две верзије превода: пуној – 303 члана, и скраћеној – 94 члана (Шаркић, Поповић, 2012: 99).

иште судом и правдом по закону; ако ли га урве без суда или кому забави, да плати самоседмо“ (Николић, Ђорђевић, 2013: 154). А. Соловјев вели да је циљ овог члана да се нарочито истакне судски имунитет црквених људи – калуђера и потчињених сељака. Ако неко има против њих тужбу, треба да се обрати редовном суду, тј. црквеном суду, не сме сам да га задржи (ухвати) или узнемири ради својих потраживања (Соловјев, 1980: 195). Казна за ово дело је „самоседмо“ – особена кривична санкција, позната једино српском средњовековном кривичном праву. У питању је новчана казна, која је ишла на седмоструки (према другом тумачењу: шестоструки) износ причињене штете.

Због свог феудалног судског имунитета, црква се појављује као патримонијални суд насељеницима својих имања, тзв. „црквеним људима“ – пронијари, мајстори, сокалници, меропси, отроци и Власи. То предвиђа и Душанов законик у члану 33: *„Црковни људије о свакој правде да се суде пред својими митрополити и пред епископи и игумни. Која ста оба човека једне цркве, да се судита пред својом црквом; ако ли от двеју цркву будета два човека која приита, да им суде обе цркви“* (Николић, Ђорђевић, 2013: 154). Овај члан Законика јасно предвиђа да се црквени људи у свакој парници суде пред црквеним судом, односно пред својим митрополитима, епископима и игуманима. Ако оба човека припадају истом црквеном имању, онда је надлежан суд њихове цркве. Међутим, ако су парничари из две различите цркве, онда *да им суде обе цркве*. А. Соловјев сматра да је у том случају био надлежан мешовити црквени суд, састављен од оба игумана, односно епископа (Соловјев, 1980: 199).

Од сталешког црквеног суда изузимале су се парнице због земље, у којима су цркве и манастири, дакле њихови заступници, игумани и епископи, одговарали пред световним државним судом (Тарановски, 2002: 522). Душанов законик предвиђа да по тужби властелина због земље црква одговара пред редовним нижим државним судом, али прописује да не сме тај суд да донесе дефинитивну пресуду, него је дужан да целу ствар реферише цару, који има да дефинитивно пресуди (чл. 78 ДЗ): *„О земљи и о људех црковних. Што имају с њим суд црковни, ако кто изнесе милостну књигу, а или рече, милостника имам, у то-зи књизи и у том-зи милостнику ништа да нест, разве да се суде по закону царства ми, но вину (увек) да упросе царство ми“* (Николић, Ђорђевић, 2013: 158).

3. Закључак

Душанов законик на свеобухватан начин утврђује правни положај Српске православне цркве. Поред управних и економских имунитета, црква је

имала и судски имунитет. Он је подразумевао постојање црквеног суда, поред различитих врста посебних судова – патримонијални судови, сталешки судови, станак, државни и владарев суд, који је потпуно независан од световних власти.

Законик предвиђа у којим случајевима је црква овлашћена да врши свој суд, тј. одређује њену надлежност. Црквени суд је надлежан:

- поводом тзв. духовних дела над вернима, то су све брачне парнице, па и кривична дела против цркве – јерес и др. (чл. 4 и 5 ДЗ),
- над члановима клира (свештенства) поводом свих дела како кривичних тако и грађанских као сталешки суд (чл. 30 ДЗ) и
- свим насељеницима црквених имања, зависним сељацима и робљу, тзв. црквеним људима као патримонијални суд (чл. 33 ДЗ).

Црква је имала искључиву надлежност за суђење у наведеним случајевима, те је било забрањено било какво мешање и било каква узурпација надлежности црквеног суда од стране световних власти, што недвосмислено гарантује члан 12 Душановог законика: „*И духовном дугу козмици да не суде; кто ли се најде от козмик судив духовном дугу, да плати 300 перпер; такмо црков да суди*“ (Николић, Ђорђевић, 2013: 152). За тзв. духовне дугове (спорови из надлежности црквеног суда) био је искључиво надлежан црквени суд и забрањено је световним властима да пресуђују у овим споровима, под претњом високе глобе од 300 перпера.

Црквени суд је имао право изрицања црквених казни, тзв. епитимија. У епитимије спадају дугогодишњи пост, забрана присуствовања литургији, забрана причешћа, одлучење из цркве. Епитимије и нису казне у строгом смислу речи „него покорје, духовни лијекови, док се гријешник сасвијем не обрати и опере од гријеха“ (Милаш, 1902: 596). Најстрожа црквена казна била је анатема (одлучење из цркве). Да би спречио њено често и олако изрицање, Душанов законик у члану 5 предвиђа под којим се условима она може изрећи.

Црквени суд је установа позната српском средњовековном праву и пре доношења Душановог законика, будући да је реципирана из византијског права, али је Душановим законом она коначно потврђена.

Литература/References

- Библија или Свето писмо Старога и Новог завета*, (2007) Београд.
- Ђорђевић, А. (2008) *Постанак и развој судства код Словена*, Ниш.
- Kršljanin, N. (2013) *“О проклети христијанском”: Analiza člana 5. Dušanovog zakonika, Niš 2013, Zbornik radova “1700 godina Milanskog edikta”*, Niš.
- Милаш, Н. (1902) *Православно црквено право: по општим црквено-правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим аутокефалним црквама*, Мостар.
- Николић, Д. (2000) *Древноруско словенско право*, Београд.
- Николић, Д., Ђорђевић А. (2013) *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш.
- Соловјев, А. (1980) *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд.
- Соловјев, А. (1998) *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд.
- Соловјев, А. (1998) *Историја словенских права*, Београд.
- Соловјев А. (2001), *Постанак и значај Душановог законика*, Београд.
- Стојичић, С. С. (2002) *Државноправна историја српског народа*, Ниш.
- Суботин Голубовић, Т. (2013) *Матија Властар, Синтагма*, Београд.
- Тарановски, Т. (2002) *Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд.
- Шаркић, С., Поповић, Д. (2012) *Велики правни системи и кодификације*, Нови Сад.

Stefan Stojanović,
PhD student,
Faculty of Law, University of Niš

THE CHURCH COURT IN DUŠAN'S CODE

Summary

The church court is a special court in the system of several different types of courts that existed in the legal order of the Serbian medieval state. Dušan's Code is the most important historical legal document and the constitution of medieval Serbia, which established the legal position of the Serbian Orthodox Church, provided for the administrative and economic immunities of the church, and instituted the church court. The rights guaranteed in Dušan's Code were enjoyed by the church not only because of its religious, spiritual and socio-humanistic functions but, above all, because of its political role in medieval Serbia. The paper aims to present the norms of Dušan's Code regarding the church court and analyze them from the perspective of legal history, in order to establish the jurisdiction of the church court, the types of adjudicated cases and the protection of the exclusive right of the church to judge in disputes within its jurisdiction.

Keywords: church court, Middle Ages, Dušan's Code, Serbian medieval law, Byzantine law.